Сабир вә Сәһһәтин *досту*

ҺӨРМӘТЛИ РЕДАКСИЈА!

Шамахы шаирләр мәсканидир. Онун јетирдији сәнәткарларын—Хагани, Нәсими, С. Ә. Ширвани, Сабир вә башга гүдрәтли шаирләрин јаратдығы өлмәз әсәрләр инди дә севилә-севилә охунур. Шамахыда вахтилә тез-тез ше'р мәчлисләри тәшкил едиләрди.

С. Ә. Ширвани, Сабир вә . Сәһһәтин тәшкил етдији әдәби мәчлисләрдә Насеһ ләгәбли бир шаирин дә адына раст кәлирик. Анчаг онун һаггында мә'лумат демәк олар ки, јох дәрәчәсиндәдир. Чох истәрдик ки, Насеһ барәдә гәзетинииздә мәгалә охујаг.

Әбүлфәз МӘММӘДОВ,
фәрди пенсијачы.

Еј дили-садә, бу севдадә
сәниндир тәгсир,
Јанасан, одланасан, хак илә
јексан оласан!
Насеһа, сән дә фәған ејләмә,
чаның чыхсын,
Ким деди, ашиг олуб һичрдә
налан оласан?!

Бу сәмими мисралар бир лирик шаир гәлбинин сәсидир. Онун мүәллифи классик ше'римизин давамчыларындан олан шаир Агәли бәј Әфәндијев Насеһдир.

Агәли бәј Һачы Мәһәммәд оглу Әфәндијев 1856-чы илдә Шамахыда, хырда тачир аиләсиндә догулмушдур. Агәли әввәлчә мәдрәсәдә Азәрбајчан, фарс вә әрәбчә охумага башламыш, сонра 16 јашында икән өз тәшәббүсү илә о заман Шамахыда јени ачылмыш «уjездноје училишше»јә кириб тәһсилини давам етдирмишдир.

Еһтијач үзүндән Насеһ чох чаванкән рус мәктәбинин үчүнчү синфиндән чыхыб гуллуга кирмәјә мәчбур олмушдур. О, бир мүддәт Којчајда, Күрдәмирдә мирзәлик етмиш, сонра Шамахыда мүстәнтигин дилманчы вәзифәсиндә чалышмышдыр. Русча, азәрбајчанча мүкәммәл савады олдугундан диванханада әввәлчә катиб, сонра баш катиб вәзифәсинә ирәли чәкилмишдир.

Онун дост вә һәмфикирләри Сејид Әзим Ширвани, Зуји, Бихуд вә Гафил кими дөврүнүн танынмыш адамлары иди. Достлар пајыз-гыш ајларында шаир Мәһәммәд Сәфанын евиндә, јаз-јај фәсилләриндә исә Шамахынын сәфалы багларында топлашараг әдәбијјата, инчәсәнәтә даир мараглы сөһбәтләр едәр, әдәби мүбаһисәләрә киришәр, ше'рләшәрдиләр.

Лакин Агәли бәјин достлары илә кечирдији бу хош вә мә'налы күнләрин өмрү аз олур. Шаир М. Сәфа һәјатла видалашыр. Сејид Әзим Ширвани 1888-чи илдә көзләнилмәдән вәфат едир. Бу иткидән сон дәрәчә мүтәәссир олан кәнч Насеһ ашагыдакы бејтлә башланан ше'рини јазыр:

Ган агла көзүм, сәрвәри-
дөвран кетди,
Сәрдәфтәри әһли-фәзлү
үрфан кетди!

С. Ә. Ширванинин өлүмүндән сонра «Бејтүссәфа» мәчлисиндәки көрүшләр кет-кедә сејрәкләшир. Јашлы гәләм саһибләринин тәдричлә сырадан чыхмасы, нәһајәт, бу әдәби мәчлисин дагылмасы илә нәтичәләнир.

Насеһ сонралар Гарабаг шаирләри илә мәктублашыр, Натәванын «Өлүрәм» рәдифли ше'ринә нәзирә јазыр.

1902-чи илин јанварында баш верән дәһшәтли зәлзәлә Шамахыны харабазара чевирир. Насеһин еви дагылыр, әлјазмалары тәләф олур, јыгдыгы китаблар итиб-батыр. Әһалинин чоху аран шәһәрләринә көчмәли олур. Агәли бәј јенә дә јахын достларындан узаг дүшүр. Онун «Испанаг» рәдифли јумористик ше'риндә јемәјә испанагдан башга бир шеј тапмајан Ширван чамаатынын ачыначаглы һалы гәләмә алыныр.

Күнләр кечир, танышлар, достлар тәзәдән Шамахыја гајыдыб көрүшүрләр. Сабир, Насеһ, Сәһһәт, М. Тәррәһ, Һачы Исмајыл Вејсов вә Сәмәд агадан ибарәт кичик бир зијалы дәстәси јараныр.

Насеһин рус әдәбијјатына хүсуси мәһәббәти вар иди. О, Лермонтовун, Туркеневин, Некрасовун, Толстојун вә Горкинин әсәрләрини севә-севә охујарды. Русча тәһсил алмајан кәнчләр Агәли бәјин јанына кәләр, онун рус дилинә, әдәбијјатына даир сөһбәтләрини марагла динләјәрдиләр. Әдәби әсәрләрин бәдии кејфијјәтләрини дүзкүн тә'јин етмәк маһарәтинә көрә Насеһи өз араларында «мизануш-шүәра» (шаирлијин дәгиг тәрәзиси) адландыран гәләм достлары јаздыглары ше'ри илк нөвбәдә она көстәрир вә рә'јини өјрәнмәјә чалышырдылар. Һәтта бир нечә мәнбәдә көстәрилир ки, М. Ә. Сабир јаздыгы ше'р һаггында Насеһин фикрини билмәјинчә ону дәрч етдирмәзди.

Јарадычылыг јоллары башга-башга олса да, достлар көзәл әсәрләр охујуб ондан зөвг алмагы, сәнәт вә сәнәткарлыг һаггында сөһбәт ачыб, мүбаһисәјә киришмәји бөјүк сәадәт һесаб етмишләр. А. Сәһһәт ше'рләринин бириндә:

Бир заман Насеһи Тәррәһ
илә Сабир, бәндә
Јашајырдыг һамымыз гәфләт
илә фәхрәндә...
Лејк чох чәкмәди дөвран
бизә бидад етди,
Ах, о чәмијјәтимиз тезчә
пәришан олду. —

дејә һәмсәнәтләри, әмәл достлары илә кечирдији фәрәһли күнләри өмрүнүн гијмәтли чаглары кими хатырламышдыр.

Ширван шаирләринин һәјат вә јарадычылыгына даир топладыгы материалларла Насеһ әдәбијјатымыза гијмәтли хидмәт көстәрмишдир. Тәхминән 1904—1905-чи илләрдә Азәрбајчан әдәбијјаты тарихинә даир материаллар топлајыб чап етмәк үчүн коркәмли әдәбијјатшүнас Фиридун бәј Көчәрли мәктуб јазыб Агәли бәјдән Ширван шаирләри һаггында мә'лумат истәмишдир. Насеһ онун хаһишинә әмәл едәрәк узун илләр сә'јлә јыгыб һазырладыгы мә'луматы Көчәрлијә көндәрмишдир. Фирудин бәј «Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи материаллары» китабында (II чилд, I һиссә, сәһ. 139) Агәли бәјин бу нәчиб ишини бөјүк миннәтдарлыг һисси илә гејд етмишдир. «Хүсусән Агәли бәјин һаггы бизим бојнумузда артыг дәрәчәдәдир ки, Шамахы шүәрасынын тәрчүмеји-һаллары на даир бир чох мә'лумат бизә чәм едиб көндәрмишдир». Көчәрли өз әсәриндә Агәли бәјин мүфәссәл тәрчүмеји-һалыны вермиш, ше'рләриндән нүмунәләр кәтирәрәк тәһлил етмишдир. Мүәллиф бурада Насеһи дөврүн «алим вә фазил адамларындан» бири кими гијмәтләндирмиш, «зијада хошрәфтар», вүгарлы, тәмкинли вә әзминдә сабит бир заг» олдугуну, «сәрф-нәһф, мәнтиг вә психолокија елмләрини дәриндән билдијини» сөјләмишдир.

Насеһин хејирхаһ тәшәббүсләри анчаг бунунла битмирди. 1907-чи илдә о, Шамахыда ачылан китабханаја 150-дән артыг гијмәтли китаб багышламышды. Агәли бәј узаг шәһәрләрдә тәһсил алмага кедән кәнчләри имтаһана һазырлашдырырды. Онун бөјүк оглу Гәни Гори семинаријасында охујурду.

Шаирин јарадычылыгынын сон дөврү иртича илләринә тәсадүф едир. Бу заман габагчыл, маарифпәрвәр зијалылар тә'гиб олунур, шүбһә ојаданларын евиндә ахтарыш апарылырды. Һөкумәтин нәзәриндә е'тибарсыз көрүнән кәнчләр Шамахыдан сүркүн едилирди. О чүмләдән маарифпәрвәр, гадын азадлыгы тәрәфдары Насеһин данышыг вә һәрәкәтләринә дә көз гојулурду. 1911-чи илдә Аббас Сәһһәтин мәнзилиндә апарылан ахтарышлардан сонра Агәли бәј даһа сајыг олмага башлады. Зәһмәткеш күтлә үзәриндә чаризмин тәзјиги артдыгча шәһәр зијалыларынын нифрәт вә гәзәби дә чохалырды. Елә бу вахтлар А. Сәһһәт өз һәмфикирләринә јаздыгы ше'рләринин бириндә:

Лакин зәманә, чүнки фәна
бир зәманәдир,
Ејһам илә, кинајә илә нәтиг
олмалы —

дејә һагсызлыгла долу олан ичтимаи мүһити чәсарәтлә гамчыладыгы кими, Насеһ дә «Көрүрәм» рәдифли мүхәммәсиндә зәманәдән ачы-ачы шикајәтләнирди.

Басыб аләмләри бидадү
әдаләт јохдур,
Гөвлиләр кизби-әмәл, ләгви-
сәадәт јохдур,
Һәсәдү бүгздән өзкә дахи
адәт јохдур,
Һеч бир кәсдә вәфа, сидги-
дәјанәт јохдур,
Насәза фөһшү әза, ге'бәт-
бөһтан көрүрәм.

Ингилаби һәрәкаты сусдурмаг мәгсәдилә чаризмин көрдүјү зоракылыг тәдбирләри зијалы тәбәгәси ичәрисиндә бә'зән чашгынлыга вә мә'јуслуга сәбәб олса да демократик әһвал-руһијјәли кәнчлијин ирадә вә әзмини гыра билмирди. Әмәкчи синиф, мүтәрәгги зијалылар арасында сијаси чыхышлар вә е'тиразлар баш верирди. Мүтләгијјәт әлејһинә јазылмыш ше'рләр мејдана чыхырды.

Өмрүнүн ахырына јахын Агәли бәј Насеһ «Накам» адлы ири һәчмли бир әсәр јазмаг фикринә дүшмүшдүр. Шаир бу әсәрини һүгугсуз Азәрбајчан гадынларынын агыр вә ачыначаглы һәјатына һәср етмәк истәмишдир. Поеманын гәһрәманы Гәмәр адлы гадын олмалы имиш. Тәәссүф ки, мүәллиф бу әсәри сона чатдыра билмәмишдир.

Гадын бир жаләдир ким,
дүшсә күл үстә олур инчу,
Әкәр начинс әлә дүшсә, олур
бир чифә тәк бәдбу.
Гадын бир тәр күлә бәнзәр,
сыхылмагдан солар күл тәк
Зәриф әлләрдә сахланса
солухмаз, һәм верәр хош бу.

Јухарыдакы парчадан көрүндүјү кими, бу әсәрдә шаир өз дөврүндә гадына олан ләјагәтсиз мүнасибәти писләмәк, гадынын шәрәфини горумаг кими нәчиб бир мәгсәд гаршыја гојмушдур.

Сәккиз баш аиләни сахламаг үчүн Насеһ кечә-күндүз чалышыр, вахт чатышмадыгындан идарәјә аид олан јазылары евдә ишләмәк мәчбуријјәтиндә галыр. Диванхананын јени рәиси һәмишә вәзифәси даирәсиндә әлсиз-ајагсызлара көмәк едән Агәли бәји хошламыр; 30 ил мүддәтиндә мәһкәмә идарәсиндә чалышан 60 јашлы Насеһи көзүмчыхдыја салыб идарәдән узаглашдырмага чалышыр. Агәли бәј әризә вериб ишдән азад олмагдан савајы чарә тапа билмир. Бөһранлы бир вәзијјәтдә јашајан Насеһ хәстәләниб јатага дүшүр вә 1914-чү илин јајында вәфат едир.

Өлүмүндән сонра Агәли бәјин алты ушагы галмышды. Ики оглу вә бир гызы инди сагдыр. Көркәмли тәнгидчи вә әдәбијјатшүнасларымыздан бири, университетин Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи кафедрасынын досенти Һидајәт Әфәндијев Насеһин кичик оглудур. Халгынын тәрәггиси үчүн чан јандырмыш Насеһин вә онун достларынын арзулары јалныз Азәрбајчанда совет һакимијјәти гурулдугдан сонра һәгигәтә чеврилмишдир.

Бәјләр МӘММӘДОВ,
филоложи елмләр намизәди.